

Katowice, 16.04.2020

prof. dr hab. Dariusz Nawrot  
Instytut Historii  
Uniwersytet Śląski w Katowicach

### Ocena

#### osiągnięć naukowych dr Mariusza Kulika w ramach postępowania habilitacyjnego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia

Habilitant dr Mariusz Kulik pracownik Zakładu Historii Idei i Dziejów Inteligencji w XIX i XX wieku Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, jest absolwentem Wydziału Inżynierii Wojskowej Wyższej Szkoły Oficerskiej we Wrocławiu i Wojskowego Instytutu Historycznego Akademii Obrony Narodowej w Warszawie. W 2004 roku obronił dysertację doktorską na temat: *Generałowie i wyżsi oficerowie armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego i miejsce wśród nich Polaków (1865-1914)*, której promotorem był prof. dr hab. Janusz Wojtasik. Na tej podstawie uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii na Wydziale Humanistycznym Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Wyniki swych badań opublikował w 2008 roku w monografii: *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865-1914)*. Wydawnictwo Neriton, Warszawa. Celem pracy było przybliżenie realiów służby oficerów Polaków w armii carskiej i określenie ich roli i pozycji w korpusie oficerskim. Praca została przyjęta z dużym zainteresowaniem, a jej zasadniczą wartością była, w oparciu o bogaty materiał archiwalny, zmiana dotychczasowych wyobrażeń na temat karier Polaków w armii carskiej. Habilitant wykazał bowiem, że Polacy nie tylko zajmowali wysokie stanowiska dowódcze, ale nawet urodzeni w Królestwie Polskim służyli w Warszawskim Okręgu Wojskowym (liczba oficerów Polaków wynosiła ok. 450, z czego 250 pewnych), zajmując i w tym przypadku eksponowane stanowiska.

Od 2009 roku dr Mariusz Kulik rozpoczął pracę jako adiunkt w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe Habilitanta po uzyskaniu stopnia doktora nadal koncentrowały się na zagadnieniach związanych z obecnością armii rosyjskiej na ziemiach Królestwa Polskiego w XIX wieku. Jak podkreśla

sam Habilitant, skomplikowane dzieje ziem polskich w XIX wieku mają bogatą historiografię, pominięto w niej jednak badania nad armią rosyjską w Królestwie Polskim w okresie zaborów. Dlatego kolejne lata poświęcił studiom nad tą problematyką, rozszerzając zakres chronologiczny swoich badań oraz pogłębiając niektóre kwestie. W efekcie w kolejnych latach opublikował szereg interesujących artykułów na temat służby Polaków w armii carskiej, publikowanych w kraju oraz w Rosji i na Ukrainie, na przykład: *Polacy w rosyjskich oddziałach gwardii w Warszawie na przełomie XIX i XX wieku*. „Niepodległość i Pamięć” 2012, nr 1-4, bardzo interesujący fragment monografii: *Polacy czy Rosjanie? Polscy generałowie wywodzący się z armii carskiej – konwertyci wyznaniowi*. W: *Granice i pogranicza. Mikrohistorie i historie życia codziennego*. Red. P. Guzowski, M. Liedke, M. Ocytko. Kraków 2011, dotyczące motywów podjęcia służby w szeregach zaborcy: *Motywacje Polaków wstępujących do rosyjskich szkół wojskowych (1865-1914)*. W: *Między irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego w latach niewoli – w obcym mundurze*. Red. L. Michalska-Bracha, M. Korybut-Marciniak. Warszawa 2013 oraz *Polacy – absolwenci odesskiej szkoły junkrów*. W: *Polaki na piwłdni Ukraini ta w Krimu*. Red. T. Ciesielski, E. Czapiewski, W. Kusznir. Odessa – Opole – Wrocław 2007, w których Autor interesująco tłumaczy patriotyczne, ale przede wszystkim ekonomiczne przyczyny takich decyzji. Habilitant badał również kwestie awansów oficerów polskiego pochodzenia w armii carskiej, a wiele interesujących informacji wniósł na ten temat artykuł: *Polacy wśród wyższych dowódców armii rosyjskiej w wojnie rosyjsko-japońskiej (1904-1905)*. W: *Polacy w nauce, administracji i gospodarce na Syberii w XIX i na początku XX wieku*. Wrocław 2007. Habilitant uwzględniał w swych badaniach także obecność Polaków w oddziałach w odległych rejonach Cesarstwa Rosyjskiego: na Kaukazie, Syberii, w Azji Środkowej, czy na Dalekim Wschodzie. Opublikował na ten temat liczne artykuły, na przykład: *Oficerowie Polacy w syberyjskich oddziałach armii rosyjskiej (przełom XIX i XX wieku)*. „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2006, nr 10, czy fragmenty monografii: *Służba polskich lekarzy w wojnie rosyjsko-japońskiej (1904-1905) na podstawie Najwyższych Rozkazów*. W: *Lekarze polscy na Syberii od XVIII do XX wieku*. Red. J. Supady. Łódź 2008, *Oficerowie polskiego pochodzenia w Omskim Okręgu Wojskowym na początku XX wieku*. W: *Polacy w nauce i kulturze Tomka oraz Zachodniej Syberii*. Red. A. Kuczyński, M. Marczyk. Wrocław 2008 i *Polacy wśród dowódców jednostek wojskowych Kaukaskiego Okręgu Wojskowego na początku XX wieku*. W: *Wrogowie, sojusznicy, towarzysze broni. Polsko-rosyjskie stosunki wojskowe w pierwszej połowie XX wieku*. Red. J. Wojtowiak. Poznań 2013, *Kaukaski Okręg Wojskowy na przełomie*

*XIX i XX wieku. W: Kaukaz w stosunkach międzynarodowych – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. Red. P. Olszewski, K. Borkowski. Piotrków Trybunalski 2008.*

Badania te pozwoliły Habilitantowi na studia prozopograficzne grupy zawodowych wojskowych polskiego pochodzenia służących w armii carskiej, pozwalające poznać motywacje wybierających służbę w armii rosyjskiej, ale także ukazać ich problemy z identyfikacją narodową, czy już w okresie późniejszym, problemy z adaptacją w społeczeństwie niepodległej Polski. Przywołać jeszcze warto fragment monografii *Uwarunkowania służby Polaków w armii rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. W: Życie codzienne, gospodarka, kultura i społeczeństwo polskie w latach 1772-1918. Red. W. Łazuga, D. Szymczak. Poznań 2015.* Dr Mariusz Kulik opublikował również interesujące artykuły biograficzne, na przykład: *Bracia Dowbór-Muśniccy – Polacy w służbie rosyjskiej. „Niepodległość i Pamięć”* 2016, nr 4, oraz kilka biogramów Polaków służących w armii rosyjskiej zamieszczonych w *Polskim Słowniku Biograficznym*. Byli to: Edmund Świdziński (t. 51, z. 2), Zygmunt Święcicki (t. 51, z. 4), Józef Świętorzecki (t. 51, z. 4), Jakub Szyszko-Bohusz (t. 50, z. 4).

Osobne miejsce w dorobku Habilitanta zajmują studia nad organizacją i funkcjonowaniem struktur wojskowych armii rosyjskiej. Opublikował między innymi artykuły: *Wojskowy wymiar sprawiedliwości w rosyjskim Warszawskim OW. „Res Historica”* 2015, nr 39. Badania te dotyczyły zarówno urzędników kancelarii, jak również problematyki funkcjonowania ówczesnych kancelarii wojskowych, a analiza wytwarzanej dokumentacji i jej obiegu pozwoliły wykazać interesujące zbieżności w funkcjonowaniu rosyjskiej administracji cywilnej i wojskowej. Przywołać w tym miejscu należy wartościowe fragmenty monografii: *Dokumentacja personalna stosowana w armii rosyjskiej (przełom XIX i XX wieku). W: Dzieje biurokracji na ziemiach polskich. Red. A. Górak, D. Magier. Lublin-Siedlce 2009* oraz *Dokumentacja sprawozdawcza armii rosyjskiej na przełomie XIX i XX wieku. W: Belliculum Diplomaticum V Lublinense. Dokumenty, kancelarie i archiwa między wschodem i zachodem Europy. Red. A. Górak, M. Szybaciuk. Lublin 2014.*

Dr Mariusz Kulik nie pominął także kwestii powoływania garnizonów wojskowych i budowy koszar dla oddziałów rosyjskich. Starał się także poznać wzajemne relacje między wojskowymi a lokalnymi społecznościami, co posłużyło – dzięki opisaniu wielu nieznanych dotąd faktów – odtworzeniu obrazu życia codziennego w okresie zaborów. Opublikował na ten temat kilka artykułów i fragmentów monografii, między innymi: *Garnizon rosyjski w Brześciu Litewskim na przełomie XIX i XX wieku. „Rocznik Białkopodlaski”* 2008, nr 16, czy *Rosyjski garnizon w Białej Podlaskiej na przełomie XIX i XX wieku. „Podlaski Kwartalnik*

Kulturalny” 2005, nr 2 oraz *Rosyjskie obiekty koszarowe w Białej Podlaskiej na przełomie XIX i XX wieku*. „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 2006, nr 2, a także fragment monografii: *Rosyjski garnizon w Radomiu na przełomie XIX i XX wieku*. W: *Wojsko w Radomiu. Od średniowiecza po czasy współczesne*. Red. D. Kupisz. Radom 2008 oraz podsumowujący zagadnienie: *Rosyjskie koszary wojskowe a rozwój miast Królestwa Polskiego w XIX wieku*. W: *Architektura w mieście. Architektura dla miasta. Społeczne i kulturowe aspekty funkcjonowania architektury na ziemiach polskich lat 1815-1914*. Red. A. Łupienko, M. Getka-Kenig. Warszawa 2017.

W dorobku Habilitanta znajdują się również fragmenty monografii poruszające problematykę służby Polaków w armii rosyjskiej w czasie I wojny światowej, które opublikował w Polsce i w Rosji w pracach: *Polacy w Służbie w armii rosyjskiej w czasie pierwszej wojny światowej*. W: *Jak Polacy przeżywali wojny światowe?* Red. T. Schramm, P. Skubisz. Szczecin 2016 oraz *Poljaki w ruskom oficerskom korpusie we wriemia pierwoj mirowoj wojny*. W: *Pierwaja mirowaja wojna – Prolog XX wieka*. Red. E. Siergiejew. Moskwa 2015, t. 2, czy w artykule: *Polacy w oddziałach armii rosyjskiej na Lubelszczyźnie w czasie I wojny światowej*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, 1-2.

Dr Mariusz Kulik przygotował również edycję wojskowych raportów dotyczących liczebności Wileńskiego Okręgu Wojskowego w czasie powstania styczniowego: *Informacja o liczbie chorych, zmarłych, zbiegłych i niezdolnych do służby żołnierzy niższych rang w Wileńskim Okręgu Wojskowym (1863-1865)*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 2. Przygotował także edycje wybranych fragmentów korespondencji Zygmunta Michałowskiego z wojny rosyjsko-tureckiej: *Korespondencja Zygmunta Michałowskiego z wojny rosyjsko-tureckiej (1877-1878)*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2010, nr 3.

Co bardzo istotne, Habilitant uczestniczył również w kilku projektach badawczych. W latach 2010-2014 w projekcie pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Śliwowskiej pt. *Polski Ruch narodowowyzwoleńczy w pierwszej połowie XIX wieku. Studia i materiały*, realizowanym w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, czego efektem był między innymi wybór i redakcja dokumentów dotyczących przygotowań do powstania 1846 roku do tomu: *Lata 1845-1846. Tragiczne przedwiośnie. (Polskie ruchy społeczno-polityczne i życie literackie 1815-1855. Studia i Materiały)*. Red. M Kulik. Instytut Historii PAN. Warszawa 2015, ss. 303. W latach 2011-2012 w projekcie pod kierunkiem prof. dr hab. Włodzimierza Boleckiego pt. *Sensualność w kulturze polskiej. Przedstawienie zmysłów człowieka w języku, piśmiennictwie i sztuce od średniowiecza do współczesności*, Realizowanym w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. W latach 2014-2018

w projekcie pod kierunkiem prof. dr hab. Włodzimierza Mędrzeckiego i prof. dr hab. Andrzeja Nowaka pt. *I wojna światowa na ziemiach polskich. Oczekiwania – doświadczenie – konsekwencje*, realizowanym w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. W latach 2014-2016 w projekcie pod kierunkiem prof. dr hab. Macieja Janowskiego pt. *Specyfika rozwojowa dziejów Polski i Europy Środkowej. Analiza historyczna debat o wyjątkowości narodowej i regionalnej*, realizowanym w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. Natomiast w latach 2016-2019 w projekcie pod kierunkiem prof. dr hab. Macieja Janowskiego pt. *Historia pojęć społeczno-politycznych w Polsce w XVIII-XX wieku*, realizowanym w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk.

Świadczy to o dużej aktywności badawczej dr Mariusza Kulika, zaangażowanego równocześnie także w prace Komisji Badań nad Historią Syberii Komitetu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk. Habilitant poza pracą w wymienionych wyżej zespołach prowadził badania nad zasadniczą problematyką swojej działalności naukowej. Co istotne, Habilitant cały czas wyniki swoich badań prezentował na licznych konferencjach zagranicznych i krajowych wygłaszając łącznie 41 referatów. Był także współorganizatorem konferencji naukowych, w tym międzynarodowej „Drogi Polaków do niepodległości. Od kółek samokształceniowych do walki zbrojnej. W 150 rocznicę powstania styczniowego” w 2013 roku. Habilitant odbył również wielokrotnie staże naukowe w Instytucie Słowianofilstwa Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie (wielokrotnie w latach 2010-2018), w Petersburskim Oddziale Instytutu Historii Akademii Nauk w Petersburgu (w latach 2015-2017) i w Instytucie Historii Litewskiej Akademii Nauk (w 2017 roku). Cały czas dr Mariusz Kulik prowadził też aktywną działalność popularyzatorską, publikując, wygłaszając wykłady oraz biorąc udział w programach telewizyjnych. Natomiast w latach 2005-2016 prowadził zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego na kierunku historia i historia kultury, a pod Jego opieką powstały w tym czasie 22 prace magisterskich i 2 licencjackie. A w latach 2010-2012 prowadził zajęcia na kierunku historia i bezpieczeństwo narodowe w Akademii Obrony Narodowej. I choć dr Mariusz Kulik jest recenzentem w czasopiśmie naukowym „Kwartalnik Historyczny” (1 recenzja) i „Res Historica” (5 recenzji), to brak w jego dorobku opublikowanych recenzji prac naukowych.

Ale najistotniejszym obszarem badań naukowych Habilitanta w ostatnich latach była obecność armii rosyjskiej na ziemiach Królestwa Polskiego, a najważniejszą pracą w Jego dorobku jest: *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*. Instytut Historii PAN. Warszawa 2019, ss. 370. Celem pracy jest pokazanie historii obecności wojsk

rosyjskich na obszarze Królestwa Polskiego, od powstania tego organizmu państwowego aż do końca rządów Mikołaja I i śmierci namiestnika Iwana Paskiewicza oraz ukazanie jej wpływu na życie Królestwa, armia była bowiem największą reprezentacją interesów rosyjskich nad Wisłą. Do tej pory nie było całościowego ujęcia tego zagadnienia i jak podkreśla sam Autor, stan badań tego tematu jest bardzo fragmentaryczny, zarówno w historiografii polskiej, jak i rosyjskiej, a najlepiej opracowanym okresem, jest czas powstania listopadowego. W efekcie wcześniej nie przeanalizowano największej zbiorowości rosyjskiej obecnej w Królestwie Polskim, czyli armii carskiej, najbardziej widocznego elementu obecności rosyjskiej na ziemiach polskich.

Wielką wartością pracy dr Mariusza Kulika jest sięgnięcie do bogatych zbiorów archiwalnych na czele z archiwami rosyjskimi: Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojenno-Historycznym w Moskwie, przede wszystkim zespół Sztabu Głównego Armii Czynnej, Archiwum Państwowym Federacji Rosyjskiej w Moskwie i Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu. Uzupełniły je zbiory Litewskiego Archiwum Historycznego w Wilnie oraz archiwów polskich z Archiwum Głównym Akta Dawnych na czele i Archiwów Państwowych w Warszawie, Kaliszu, Kielcach, Łodzi, Lublinie i Białymstoku. Materiały z tych ostatnich archiwów dotyczą przede wszystkim relacji armii rosyjskiej z administracją Królestwa Polskiego. Łącznie wykorzystano w pracy zbiory 14 archiwów i bibliotek. Autor wykorzystał również liczne wydawnictwa źródłowe (rozkazy, rozporządzenia, okólniki, regulaminy, spisy oficerów itp., w tym wielotomowy wojskowo-statystyczny opis Cesarstwa Rosyjskiego, czy Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego, ale także liczne pamiętniki), razem ponad 120 pozycji oraz liczną literaturę naukową, łącznie około 230 opracowań. Na tej podstawie można stwierdzić, że podstawa źródłowa i literaturowa nie budzą wątpliwości co do wartości pracy.

Monografia składa się ze wstępu, 6 rozdziałów, zawierających od 2 do 4 podrozdziałów, zakończenia, słownika stosowanych pojęć wojskowych, wykazu skrótów, załączników, bibliografii oraz indeksu osób i streszczenia. Przyjęta problemowo-chronologiczna konstrukcja rozprawy, jest spójna i logiczna i nie wzbudza zastrzeżeń, tak jak jej ramy terytorialne i chronologiczne. We wstępie brak jest jednak wyraźnie sformułowanych pytań badawczych. Natomiast pisząc w nim o okupacji Księstwa Warszawskiego przez wojska rosyjskie od 1813 roku, Autor nie powinien sięgać do podręcznika Andrzeja Chwalby, ale na przykład do artykułu A. Nieuważnego: *Wróg za plecami? Księstwo Warszawskie 1813*. W: *1813-2013 Dwusetna rocznica kampanii napoleońskiej na Śląsku*. Red. J. Maroń, G. Strauchold, A. Olejniczak. Bolesławiec 2013. Warto przy tym pamiętać, że utworzenie w

marcu 1813 roku Rady Najwyższej Tymczasowej, miało z jednej strony ulżyć uciskowi ze strony wojsk carskich, pacyfikując nastroje antyrosyjskie na ziemiach polskich, z drugiej strony przyzwyczajając do znośnych rządów, szykując grunt pod uzależnienie tych ziem od Rosji. Pomocna tu mogła być chociażby praca J. Przygodzkiego: *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813-1815. Organizacja i działalność*. Wrocław 2002, czy *Komitet Organizacyjny Cywilny i jego prace nad reorganizacją administracji na terenie Księstwa Warszawskiego*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1999, Prawo 264.

W rozdziale pierwszym Habilitant ukazał Królestwo Polskie w systemie militarnym Cesarstwa Rosyjskiego w pierwszej połowie XIX wieku. Scharakteryzował jego sytuację polityczną i przeanalizował jego znaczenie militarne, podkreślając, że Królestwo miało dla Rosji podstawowe znaczenie polityczne i militarne, ponieważ biegły tędy główne lądowe szlaki komunikacyjne łączące ją z Europą Zachodnią. Razi jednak pewna ogólnikowość zaprezentowanych rozważań. Warto je uzupełnić o wyjaśnienia pozwalające lepiej zrozumieć obecność wojsk rosyjskich nad Wisłą, pamiętając, że wprawdzie Aleksander po pokonaniu Napoleona chętnie widziałby wszystkich Polaków pod swoim berłem, ale nie po to by spełnić ich marzenia, lecz by zneutralizować skutki wynikającego z rozbiorów trójpodziału, zawsze grożącego Rosji podniesieniem sprawy polskiej przez inne mocarstwa. W dodatku włączenie ziem Księstwa Warszawskiego w orbitę wpływów rosyjskich przesunąłoby granicę imperium aż nad Odrę, co oddawałoby Rosji kontrolę nad Europą centralną i ułatwiałoby jej odgrywanie kluczowej roli w polityce kontynentalnej. W tym sensie Polska nie była celem, a środkiem dla polityki rosyjskiej. Dobrze rozumiały to mocarstwa na kongresie wiedeńskim, przeciwstawiając się wcieleniu całego Księstwa Warszawskiego do Rosji. Z kolei najpoważniejszym problemem dla cara – o czym często zapominamy - był fakt, że znacząca część jego poddanych zamieszkujących zachodnie gubernie Rosji w ostatnich latach (w 1807 i 1812) wykazała się nielojalnością, stając po stronie nieprzyjaciół i stwarzając groźbę przegranej w kolejnych konfliktach. To ten fakt, a nie polskie sympatie Aleksandra, zdecydował o jego postawie w kwestii odbudowy Królestwa Polskiego. Prowadząc politykę obietnic, niedomówień, ogólników, także w kwestii powiększenia Królestwa o tzw. ziemie zabrane, Aleksander chciał wzbudzić przekonanie w polskich poddanych przede wszystkim w guberniach zachodnich, że wszystko mogą zyskać dzięki Rosji, ale też stając przeciwko niej, wszystko mogą stracić. Takiej polityki nie zamierzał już jednak prowadzić Mikołaj I. Rewizja polityki wobec Królestwa Polskiego była prostą drogą do Nocy Listopadowej, a jej doświadczenie określiło politykę rosyjską wobec ziem Królestwa Polskiego w następnych

dziesięcioleciach. Pełniejsze przedstawienie tej problematyki ułatwia zrozumienie roli jaką dwóch kolejnych władców wyznaczało armii rosyjskiej w Królestwie Polskim.

W kolejnym rozdziale Autor szczegółowo przedstawił strukturę, liczebność i dyslokację armii rosyjskiej w Królestwie Polskim. Zaprezentował zachodzące w czasie zmiany w liczebności i w dyslokacji wojsk, a swoje miejsce znalazło tu również omówienie fortyfikacji na terenie Królestwa. W następnym rozdziale równie interesująco przedstawił skład armii rosyjskiej w Królestwie Polskim starając się pokazać zasady polityki kadrowej. Omówił w nim także system nagród i kar oraz kwestie związane z utrzymaniem dyscypliny. Szczególnie interesujące jest przedstawienie składu narodowościowego i wyznaniowego armii rosyjskiej, w tym służby w niej Polaków. Rozdział czwarty poświęcony został wyposażeniu, zakwaterowaniu i wyszkoleniu armii rosyjskiej w Królestwie Polskim, w tym udziałowi oddziałów z Królestwa w działaniach bojowych, interwencji na Węgrzech i w wojnie krymskiej. W piątym rozdziale omówione zostały wojskowe struktury lokalne oraz wojska nieregularne i formacje pomocnicze armii rosyjskiej w Królestwie Polskim. Interesujące jest przedstawienie rosyjskiej administracji wojskowej. W ostatnim rozdziale ukazano życie prywatne oficerów i żołnierzy rosyjskich poza czasem służbowym i ich drogi zawodowe już po zakończeniu służby. To bardzo wartościowe rozdziały pracy, oparte na nowym materiale źródłowym i znacząco zmieniające nasze wyobrażenia na kwestie przedstawiane w kolejnych rozdziałach. Wnioski Autor zawarł w zakończeniu, a pracę uzupełniają załączniki, w których znalazły się między innymi wykazy oddziałów rosyjskich stacjonujących w Królestwie Polskim, w tym nazwy pułków i zmiany w ich przynależności, dyslokacja Armii Czynnej w 1831 r., struktura i liczebność Kwatery Głównej Armii Czynnej i liczebność wojsk w 1848 r., tabela rang w armii rosyjskiej, czy wykaz naczelników wojskowych województw / guberni Królestwa w latach 1831-1856. W pracy zdarzają się drobne lapsusy, jak stwierdzenie, że „Na początku XIX w. Rosjan w administracji Królestwa nie było, pojawili się oni dopiero w 1813 r. [...]”, a jak wiemy powstanie Królestwa Polskiego ogłoszono dopiero w 1815 roku, ale to raczej wynik nieprecyzyjnego wyrażenia myśli, który w żadnym stopniu nie obniża wartości pracy.

Na podstawie wniosków w zawartych przez dr Mariusza Kulika w zakończeniu i w podsumowaniach kolejnych rozdziałów, należy się zgodzić z jego stwierdzeniem, że badany okres 41 lat pozwala wychwycić kilka kluczowych reguł, które kierowały funkcjonowaniem armii rosyjskiej na ziemiach Królestwa Polskiego. Habilitant słusznie podzielił przy tym obszar swoich badań na dwa podokresy, które rozdziela powstanie listopadowe. Różnią się one znacząco. W pierwszym okresie w Królestwie Polskim, z własną konstytucją istniało

Wojsko Polskie, którego naczelnym dowódcą był wielki książę Konstanty Pawłowicz dowodzący jednocześnie oddziałami rosyjskimi nad Wisłą (liczącymi zaledwie 8 500 oficerów i żołnierzy, w tym 2000 kozaków). W drugim okresie konstytucję zastąpił Statut Organiczny, nie było już wojsk polskich, a na terenie Królestwa stacjonowała tylko armia rosyjska, której dowódcą był feldmarszałek Iwan Paskiewicz, książę warszawski, będący jednocześnie do 1856 roku namiestnikiem Królestwa. Jak trafnie podkreśla Habilitant, te dwie osoby były odzwierciedleniem polityki Petersburga wobec Królestwa Polskiego, który zawsze na czele armii stawiał osoby ciszące się silną pozycją na dworze i dużym autorytetem w wojsku rosyjskim, powierzając im jednocześnie dowództwo na dużo większym obszarze niż Królestwo, co służyć miało pacyfikacji buntowniczych skłonności polskich poddanych cara. Ta zasada utrzymywana była także w następnych latach. Natomiast o wiele liczniejsze siły rosyjskie rozlokowane nad Wisłą po 1831 roku obejmowały oddziały Armii Czynnej (jeden z czterech korpusów piechoty liczący 60 tysięcy oficerów i żołnierzy) i kozaków, co cztery lata podlegające rotacji oraz wojska lokalne: 10. Okręg Straży Wewnętrznej, 3. Okręg Korpusu Żandarmów, Zachodni Okręg Artylerii, Zachodni Okręg Inżynieryjny, liczące do 15 tysięcy. Rotacja większości sił była stałym elementem obecności rosyjskiej nad Wisłą, co wynikało z chęci uniknięcia nawiązywania przez oficerów i żołnierzy bliższych kontaktów z miejscową ludnością. Nie dziwi to szczególnie w kontekście interesujących ustaleń Autora, że drugą po Rosjanach nacją reprezentowaną w Armii Czynnej byli Polacy (głównie z tzw. ziem zabranych). Przekładało się to również na skład korpusu oficerskiego, w którym do 40% to również Polacy. Starano się więc systemowo przeciwdziałać integracji wojskowych z miejscową ludnością.

W ocenie Habilitanta, już od połączenia Królestwa Polskiego unią personalną z Rosją widoczne jest stopniowe wciąganie Królestwa w struktury militarne Cesarstwa Rosyjskiego. Przykładem na to jest włączenie rosyjskich pułków stacjonujących nad Wisłą po 1815 roku w skład Korpusu Litewskiego, a w okresie po powstaniu listopadowym ulokowanie na tym obszarze jednego z korpusów Armii Czynnej, rozlokowanych jeszcze na Kijowszczyźnie, Grodzieńszczyźnie i Wileńszczyźnie. Polskie twierdze cały czas wchodziły w skład rosyjskiego systemu fortecznego, na którym opierano plany przyszłych konfliktów, a obszar Królestwa zawsze obejmowały okręgi tzw. zarządów specjalistycznych: artylerii, inżynierii, czy intendentury. Habilitant przy tym celnie zauważa, że mimo utrzymywania administracyjnej odrębności Królestwa Polskiego, zawsze traktowanego jako strukturalna całość, na przykładzie armii widać proces włączania Królestwa w wojskowe i administracyjne Cesarstwa Rosyjskiego. Ta tendencja – co nie dziwi – nasiliła się po 1831 r., a pamiętać

trzeba, że przez cały ten okres obowiązywał wprowadzony w Królestwie w 1833 roku stan wojenny. Armia służyła więc nie tylko do zabezpieczenia granic, ale spełniała też funkcje policyjne i represyjne. Obecności Armii Czynnej na obszarze Królestwa Polskiego towarzyszyło wprowadzenie szeregu rosyjskich urzędów wojskowych, takich jak zarządy gubernatorów wojskowych, którym podlegały formacje lokalne, na przykład: bataliony garnizonowe, komendanci miast, naczelnicy etapów, oddziały kozackie pilnujące granicy oraz oddziały inwalidów, szpitale wojskowe.

Jak wykazał Habilitant, zadania armii rosyjskiej wpływały na relacje ze społeczeństwem polskim, dla którego armia rosyjska była uosobieniem obcej władzy, stojącej na drodze do uzyskania wolnej ojczyzny. Cenne jest przy tym pokazanie wysokich kosztów jakie skarb Królestwa ponosił na utrzymanie wojsk rosyjskich, na tzw. gruzińskich stawkach i wykładał na rozbudowę fortec. Z kolei dla władz carskich, obecność rosyjskich wojskowych na obszarze Królestwa Polskiego stwarzała możliwość wykorzystania ich w celu uzupełniania kadr wielu resortów Królestwa Polskiego, począwszy od administracji, policji, po szkolnictwo, itp.. Zresztą w okresie namiestnictwa Iwana Paskiewicza Królestwo Polskie generalnie poddano władzy wojskowych, w których ręce oddano najważniejsze instytucje państwowe. Zresztą w Rosji armia zawsze odgrywała znaczącą rolę w strukturze państwa. W związku z tym – jak wykazał Habilitant – napływ wojskowych na urzędy widoczny był już od połowy lat 30-tych XIX wieku. Wykorzystano przy tym reformę armii i zwolnienie wielu oficerów ze służby. Państwowa posada z jednej strony miała zapewnić im utrzymanie, z drugiej strony, była próbą zbudowania w oparciu o byłych wojskowych lojalnej i dyspozycyjnej kadry urzędniczej, chociaż wielu z nich to Polacy z tzw. guberni zachodnich. Habilitant nie wyjaśnił przy tym, że prozaicznym powodem tego stanu rzeczy były braki kadr.

Wskazana przez Habilitanta praca *Armia rosyjska w Królestwie Polskim w latach 1815-1856*. Warszawa 2019, jako najważniejsze osiągnięcie naukowe, niewątpliwie stanowi bardzo ważne uzupełnienie wiedzy na temat obecności wojsk rosyjskich na ziemiach Królestwa Polskiego. Dr Mariusz Kulik, w oparciu o bogaty i nie wykorzystywany w dużej mierze przez historyków materiał źródłowy, nie tylko szczegółowo przedstawił obecność wojsk rosyjskich nad Wisłą, ale także przekonująco wykazał wpływ obecności wojsk rosyjski na życie mieszkańców Królestwa Polskiego, nie tylko w obszarze spraw militarnych, ale także wpływu na życie gospodarcze oraz społeczne i to w skali o wiele większej, niż dotychczas przypuszczano. Na podstawie przedstawionych powyżej uwag stwierdzam, że wskazana praca jest bardzo cennym wkładem w naukę. Razem w dorobku naukowym dr Mariusza Kulika po uzyskaniu stopnia doktora, znajdują się: 2 monografie naukowe, 1 edycja

źródeł, oraz 68 fragmentów monografii, artykułów naukowych i haseł encyklopedycznych. Wysoko oceniając wartość przeanalizowanych prac oraz uwzględniając inne obszary aktywności naukowej Habilitanta, stwierdzam, że dorobek dr Mariusza Kulika spełnia kryteria oceny osiągnięć naukowo-badawczych w przewodzie habilitacyjnym, określone w § 3 i 5 oraz część punktów z § 4 *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego* z 1 września 2011 r. („Dziennik Ustaw”, nr 196, poz. 1165).

A handwritten signature in blue ink, reading "Danuta Nawot". The signature is written in a cursive, flowing style with a long horizontal stroke at the end.